

OSMANLI'DA BOĞAZİÇİ'NDE BALIKÇILIK **(18. Yüzyıl- 20.yüzyıl)**

Faruk DOĞAN*

Özet

Osmanlı Devleti'nde balık avcılığı genellikle dalyanlarda veya ağ kullanılarak yapılırdı. İstanbul ve Boğaziçi'nde balıkçılık yapan esnaf hemen büyük ölçüde Rum Osmanlı vatandaşlarından oluşuyordu. Bu durum Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar büyük bir değişiklik göstermemişti. Balıkçı esnafı iki kısma ayrılarak örgütlenmişti. Bunlar balığı avlayan ve balıkhaneye getiren "sayyâd" esnafı ile dükkânlarında balık satışı yapan balıkçı esnafı idi. Boğaziçi ve çevresinde avlanan balıklar öncelikle İstanbul Balıkhanesine getirilir ve vergileri alındıktan sonra semtlerdeki balıkçı esnafına dağıtımı yapılırdı. Boğaziçi'nde balıkçılık ile geçinen halk ile dalyan ve voli sahipleri arasında yazısız bir hukuk geliştirilmişti. Buna göre balıkçılıkla geçinen halk dalyan ve voli sahiplerinden belirli bir ücret veya pay karşılığında avlanma hakkı elde ederdi. 20. yüzyılın başlarından itibaren artan deniz trafiği nedeniyle dalyanların kurulma ve işletilme şartları çıkarılan kanunlar ile daha sıkı hale getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balıkçılık, Balıkçı Esnafı, Boğaziçi, Dalyan, Voli.

FISHING IN OTTOMAN BOSPHORUS **(18th century-20th century)**

Abstract

Fishing in Ottoman Empire is usually done by using weirs or nets. Almost all of the fishers in İstanbul and the Bosphorus were Ottoman Greek citizens. This situation hardly had changed to the early years of the Republic. Fishing tradesmen were

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E-Posta: faruk.dogan@hotmail.com

organized as two parties. Those go fishing and bring fishes to the fishstore called “sayyad” and those sell fish at shops called fisher tradesmen. Fishes caught in Bosphorus and around were first brought to the Balikhane/Fishstore of Istanbul. After taxing fishes, they were distributed to fisher tradesmen in various districts of Istanbul. An unwritten code had developed between people who earn their lives with fishing and owners of weirs and casts. Accordingly, people who live off fishing retain the right to hunt from the weirs and casts owners in exchange for a fee or a share. From the very beginning of twentieth century, establishment and exploitation of weirs had been tried to restricted on tight clauses by some laws because of the increasing maritime traffic.

Key Words: Fishing, Fishing Merchants, The Bosphorus, Weir, Cast.

Giriş

İnsanoğlunun en eski iktisadi faaliyetlerinden biri olan balıkçılık, özellikle deniz ve tatlı su kenarlarında yaşayan toplumlar için hayati bir faaliyet olagelmıştır. Bu açıdan bakıldığında Anadolu’da ve Boğaziçi’nde su ürünleri avcılığının temel bir faaliyet olması tabiidir.¹ Nitekim M.Ö. 6. binden itibaren bu çevrede avcılık-balıkçılıkla geçinen toplulukların varlığı bilinmektedir.² Antik Çağ yazarları Boğaziçi’nde avcılık-balıkçılık faaliyetlerinin öneminden sıkça bahsetmişlerdir.³ İstanbul’un ilk kurulduğu dönemlerde hububattan sonra en önemli ihraç ürünü ton balığıydı. Ton balığı mevsiminde ağların boş kalması nadir rastlanan bir durumu ve şeytanın işi sayılırdı.⁴ Bizans döneminde özellikle Boğaz köyleri, Adalar, Kadıköy, Maltepe-Tuzla bölgesi, Yedikule’den Bakırköy’e kadar uzanan sahillerde balıkçılık yapılırdı. İstanbul balıkçıları başlarında bir balıkçı ustası olmak üzere lonca halinde örgütlenmişlerdi.⁵

Zaman içerisinde daha fazla balık yakalamak için yeni olta teknikleri, yeni yemler ve yeni ağ sistemleri denenmiştir. Örneğin, en eski ağ çeşitlerinden

¹ Murat Koç, *Yeni Türk Edebiyatında Boğaziçi ve Boğaziçi Medeniyeti*, M.Ü.S.B.E., Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 14; Evliya Çelebi, “Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi”, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003, s. 419.

² Pınar Bursa, *Antikçağ’da Anadolu’da Balık ve Balıkçılık*, İÜ., Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 82.

³ Pınar Bursa, *a.g.t.*, s. 83.

⁴ Pınar Bursa, *a.g.t.*, s. 86.

⁵ Ayşe Hür, “Balıkçılık”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C. I, İstanbul 1993, s. 17.

biri olan “ıgırırım” (ağ) geçmişi Romalılara kadar gitmektedir.⁶ Bu dönemde balık avlama teknikleri içinde kullanılan yaygın bir yöntem de dalyanlardır (epoqhoi)⁷. Sığ sularda kurulan dalyanlar, etrafı çitlerle çevrili ağ ile genelde balıklar içine girdikten sonra kapatılan ve kalaslarla desteklenen bir sistemden ibarettir. Boğaz ve Marmara da oldukça fazla sayıda yer alan dalyanlarda, işlenmiş bir topraktan elde edilen ürüne yakın bir gelir elde edildiğinden Bizans Devleti yasal düzenlemeler oluşturmuştu. Mesela iki komşu dalyanın birbirlerine zarar vermemesi için her iki dalyan arasında en az 700 metre mesafe bulunması şartı getirilmişti.⁸

Osmanlı döneminde de Boğaziçi'nde balıkçılık faaliyetleri sürdürülmüştür. Özellikle Avrupalı gözlemcilerin izlenimleri bunu kanıtlar niteliktedir. Mesela 16. yüzyılda yaşamış Fransız bilgini Pierre Gilles, *De Bosporo Thracio (İstanbul Boğazı)* adlı eserinde; İstanbul Boğazı'nın balık bolluğu açısından Marsilya, Toronto ve Venedik'ten üstün olduğunu, her yıl Boğaz'a güz mevsiminde ve baharda girip çıkan balıkların bol olması nedeniyle burada herhangi birinin rastgele çok sayıda balık tutabileceğini, balık tutmada deneyimsiz olanların da yemsiz olta iğneleriyle tüm Yunanistan'a ve diğer uluslara yetecek kadar palamut tuttuğunu, tek bir ağla çok sayıda gemiyi dolduracak farklı türdeki balığın avlandığını, hatta Boğaz'ın Nil'in kumlarından daha fazla balık beslediğini ifade etmiştir.⁹ 1555'de İstanbul'u tasvir eden Busbecq ise, boğazın balık kaynadığını ve Türklerin genellikle temiz saydıkları balıkları tüketmeyi sevdiklerinden bahsederek balıkçıların çoğunluğunun Rum olduğunu belirtir.¹⁰ Aynı yüzyılın sonunda Baron Wratislaw da, ekseriyetle Rum olan balıkçıların balık pişirme zenaatında da usta olduklarını kaydetmiştir.¹¹ Belgelerden edindiğimiz bilgilere göre Türkler damak zevklerine

⁶ Selim Somçağ, “Balıkçılık: Osmanlı Döneminden Günümüze”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, s. 19.

⁷ Dalyan, balık ve benzeri deniz ürünlerini avlamaya mahsus sahipli yer anlamına gelir. Voli ise, sâhillerden açığa doğru sulara yayılan ağların iki kollarından karaya çekilmek suretiyle yapılan balık avıdır. Ağların çevrildiği yere voli mahalli denir. Osmanlı hukukunda dalyan ve voli arazileri de devlete aittir. 20. yüzyılın başlarında Boğaziçi ve Marmara Denizi'ndeki dalyan ve voli yerlerinin bir listesi için bkz. Karekin Deveciyan, *Balık ve Balıkçılık*, Aras Yay., İstanbul 2006, s. 408-430.

⁸ Osmanlı Devleti'nde de bu uygulama devam ettirilmiş ve bu uzaklık 2500 adım olarak tespit edilmişti. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.MMS, 40/1655, 1287/1870.

⁹ Marianna Yerasimos, *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*, Boyut Yay., İstanbul 2005, s. 162-164.

¹⁰ Busbecq, *Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hatıraları*, Serdengeçti Yay., İstanbul 1953, s. 34.

¹¹ Baron Wenceslaw Wratislaw, *Anılar*, Karacan yay., İstanbul 1981, s. 48.

uygun birkaç balık çeşidi dışında balık tüketmemektedirler. 15 ve 16. yüzyıllarda balık işesi ile ilgili özel denetim sistemlerinin kurulmaması, saray mutfak masraf defterlerinde balık adından hiç söz edilmemesi de bu gözlemleri doğrular niteliktedir.¹² Nitekim 16. yüzyılın ilk yarısında İstanbul için hazırlanan bir narh defterinde sadece iki çeşit balık,¹³ 1600 tarihli narh defterinde ise sadece balık yağı,¹⁴ 17. yüzyılın sonlarına ait narh listelerinde ise morina, kılıç ve kalkan balıkları kayıtlıdır.¹⁵ 18. yüzyılın sonlarında İstanbul için hazırlanan narh listelerinde balık bulunmamaktadır.¹⁶ Nitekim balık, Osmanlı saray mutfağına temel gıda maddesi olarak ancak on dokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren girebilmiştir.¹⁷ Boğaziçi'nde en çok avlanan balıklar ise kılıç, kalkan, lüfer, kefal, levrek, karagöz, barbunya, uskumru, torik, palamut, gelincik, iskorpit, izmarit ve istavrittir. Bunun yanında istakoz ve midye de önemli su ürünleri arasındadır.

Balığın Osmanlı-Türk mutfağında tercih edilen bir gıda olmaması fiyatının düşük olmasına neden olmuştur. Nitekim 16. yüzyılda Ege ve İstanbul'daki hassa dalyanlardan elde edilen balıklar İstanbul piyasasında alıcısı çıkmadığından Selanik'e hatta daha yüksek fiyatla Midilli'ye kaçırılmıştır.¹⁸

¹² Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2004, s.188; Fatih Sultan Mehmet'in Saray Mutfak defterlerinde yalnızca istiridye ve karidye adına raslıyoruz. Bununla birlikte aynı defterlerde "mâhî berâ-yi hâssa" tabir edilerek günlük 10 akçelik Terkos balığı satın alındığı kayıtlıdır. Bkz. Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri*, İ.B.Ş.B. Yay., C.III, İstanbul 1995, s. 86; Ayrıca 1473 yılı Mayıs ayı içerisinde saray mutfağı ile kuşhane mutfağında 500 adet balık, 116 istiridye, 87 karides tüketilmiştir. Bkz. Deniz Gürsoy, *Tarihin Süzgecinde Mutfak Kültürümüz*, Oğlak Yay., İstanbul 2004, s.116; Busbecq, *a.g.e.*, s. 34. Doksan çeşit yiyeceğin sunulduğu, 35 ton etin tüketildiği 1539 yılındaki şenliğin harcamalarında bir kilo bile balıktan söz edilmez. M.Yerasimos, *a.g.e.*, s.161.; Ö. L.Barkan, *İstanbul Sarayına Ait Muhasebe Defterleri*, s. 239 ve 245.

¹³ Halil Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1/3(Aralık 1967), s. 50-53.

¹⁴ Mübahat Kütükoğlu, "1009(1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.IX (1978), s. 1-85.

¹⁵ Arif Bilgin, "Narh Listeleri ve Üsküdar Mal Piyasası", *IV.Üsküdar Sempozyumu*, Üsküdar Belediyesi Yay., İstanbul 2007, C.II, s. 155-191.

¹⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında İstanbul Piyasası", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri(Bildiriler)*, İstanbul 1989, s. 231-238.

¹⁷ Marianna Yerasimos, s. 168.

¹⁸ Bu tarihte İstanbul piyasasında palamud ve lakerde cinsi balığın fiçısı 1500 akçeye alıcısı çıkmamış ve 800 akçe fiyat verilmişken, Selanik'te 2000-2500 akçeye alıcı bulmuştu. Bkz. Feridun M.Emecen, "XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkıyât", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri (Bildiriler)*, İstanbul 1989, s.

Daha sonraki dönemlerde de bu durumun değişmediğini anlıyoruz. Nitekim 1911 yılında İstanbul Balıkhanesi müdürü Karakin Deveciyan, yiyecek fiyatlarının gün geçtikçe artmasına rağmen torik balıklarının çok ucuza satılmasından şikâyet etmekte ve bunun sebebinin de balık avcılık usullerinin ikelliği ile sanayinin gelişmemesi olduğunu belirtmektedir.¹⁹ Cumhuriyetin ilk yıllarında ise balıkçılık sanayinin yokluğu ve bilimsel metotlarla çalışan balık üretim çiftliklerinin olmayışı, balıkçılığımızın en önemli sorunudur.²⁰

Biz bu çalışmamızda arşiv belgelerine dayalı olarak, 18. yüzyıl ile 20 yüzyıl ilk çeyreği arasındaki dönemde, Boğaziçi ve İstanbul'daki balıkçılık ve buna bağlı faaliyetleri ana hatları ile ortaya koymaya çalışırken, balıkçılıkla ilgisi olan kesimler hakkında da bilgiler vermeye çalışacağız.

a-Balıkçı Esnafı

Klasik Osmanlı sisteminde balıkçılık balık emininin denetimindeydi. Balık Emini, İstanbul piyasasına getirilen balıkların balıkçılar tarafından devlet kontrolü altında müzayede ile balık madrabazlarına ve tablakâr esnafına satılırken kanun gereğince vergisinin devletçe tahsil edildiği müessesenin başındaki kişiye verilen unvandı. Balık Emini, saraya balık sağlayan Balıkhaneciler Ocağı'nın başında bulunurdu. Balık eminleri, Bostancı Ocağı'ndan yetişen Bostancı hasekileri arasından seçilirdi.²¹ Balık avcılığı esnaf halinde örgütlenmiş bağımsız balıkçılar tarafından kayıklarda, ıgırıp ve oltalarla, ya da dalyan sistemiyle yapılırdı. Sarayın balık ihtiyacının karşılanması için bu işle meşgul olanlardan vergi alınmazdı.²² Bunlar yakaladıkları balıkları Saray

197-213; "Şehrin balıkhanesinde balık o kadar bol ve ucuz ki, bazen yüz tanesini bir akçaya almak bile mümkün olur." Bkz. Kemal Beydilli, "Stephan Gerlach'ın Ruznâmesi'nde İstanbul", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri (Bildiriler)*, İ.Ü.E.F. Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1989, s. 83-105.

¹⁹Bu tarihte İstanbul balıkhanesinde torik balığının kilosu bir kuruştan azdı. Bkz. Karekin Deveciyan, s. 17.

²⁰ "Daha bu sene (1935) Maltepe civarında birkaç dalyanda tutulan, beheri birkaç kiloluk toriklerin adedi beş kuruşa, hatta yüz paraya verildiği halde alıcı bulamamakta ve sokaklarda çocukların elinde kedilere, köpeklere yedirilmekte idi...Düşünmeli ki o beş kilosu birkaç kuruşa satılan balığın konserve edilmiş yirmide bir parçası on beş, yirmi kuruşa her zaman, her yerde alıcı bulabilir." Salih Mahmud, *Avcılık ve Balıkçılık*, İstanbul 1935, s. 79; A. Cabir Veda, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihçesi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2004, s. 122.

²¹ Selim Somçağ, "Balıkçılık: Osmanlı Döneminden Günümüze", s. 17.

²²BOA, Cevdet Saray, 3119, (24 L 1114/13-03-1703). Vergi muafiyetinden yararlananlar

Bostancıbaşısına teslim ederlerdi.²³ Saray için balık tutan balıkçılara ıgırıp (ağ) ile balık tutmaları için özel izinler verilirdi.²⁴ Bazan da belli bir yükümlülük karşılığı avlanma hakkı kazanırlardı. Mesela 1795 senesinde iki zimmi balıkçı, Ali Paşa Cami, Liman Reis Odası ve Başağa Odası'na 100 kıyye zeytinyağı vermek şartıyla Boğaziçi'nde, Galata'dan Aynalıkavak İskelesi'ne kadar olan yerlerde istiridyeye ve midye avcılığı hakkı kazanmıştı.²⁵ Bir başka belgede ise; Tersane-i Âmire divanhanesinde bulunan II. Mahmud Cami'ne senelik 50 kıyye zeytinyağı ile üç kişiye 20 kuruş vermek şartıyla “Azapkapı'dan Surb Mahzeni'ne kadar olan mahallerde midye ve istiridyeye çıkarmak” hakkını Beraşkoh adlı bir zimmi almıştı.²⁶ Ayrıca hazineye ve Balık Eminliğine bir miktar para verilerek de balık avlama hakkı elde edilebilirdi. Örneğin “Rumelihisarı Ağası Mehmed divan-ı hümayuna gelüb mîrî için ber vech-i maktu' 3000 akçe teslim-i hazine idüb ve 1.000 akçe dahi balık eminlerine vermek şartıyla” balık avlama izni almıştı.²⁷

Balıkçı esnafının sayısına baktığımızda zaman içerisinde bir artış gözlenmektedir. Nitekim 1540 ve 1544 İstanbul cizye defterlerinde 182 Rum balıkçı kayıtlı olup, bunların 18' i ıgırıpçı, 28' i ise dalyancıydı.²⁸ Evliya Çelebi'ye göre balıkçı esnafının nüfusu 1300 kişiden ibaretti. Bunların 1.000 kişisi Esnaf-ı Düzençiyân-ı Çirnik (olta balıkçı esnafı) geriye kalanı ise Esnaf-ı Ağciyândır (ağ balıkçıları esnafı).²⁹ Robert Mantran'a göre 17. yüzyılın ikinci yarısı için bu iş ile ilgili alanlarda çalışanların sayısı 400 kişidir.³⁰ 1869 tarihinde İstanbul genelinde dalyan, voli, alamana, ıgırıp gibi araçlarla balıkçılık

çoğunlukla zımmilerdi. Bu konuyla ilgili şu belgelere bahlabilir: BOA, Cevdet Saray, 5856, (17 B 1133/14-05-1721), 7680, (5 N 1097/26-07-1686), 3119, (24 L 1114/13-03-1703), 6606, (14 S 1158/18-03-1745); BOA. İE.MİT, 2/87, (12 Za 1115/18.03.1704).

²³Bostancıbaşılık ve Bostancıbaşılık kurumu için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1943. Aynı müellif, “Bostancı”, *İA*, C. II, s. 737. Abdülkadir Özcan, “Hassa Ordusunun Temeli, Mu'allem Bostaniyân-ı Hâssa Ocağı Kuruluşu ve Teşkilatı”, *Tarih Dergisi*, 1984, s. 347-396. 18. yüzyılın sonunda Bostancıların İstanbul'daki toplam nüfusu 6000 idi. Bkz. P.G.İnciciyan, “XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Devleti, Bostancılar”, *Hayat Tarih Mecmuası*, II/11, Aralık 1965, s. 89.

²⁴Asıtane-i Saadet bostancıbaşısına hüküm, BOA, Cevdet Saray, 5856, (17 B 1133/14-05-1721). Ayrıca bkz. Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, s. 94.

²⁵BOA, Cevdet Maliye, 10998, (24 L 1209/14-05-1795).

²⁶BOA, Cevdet İktisat, 364, (3 R 1228/5-4-1813).

²⁷BOA, Cevdet Maliye, 8106, (10 M 1136/10-10-1723).

²⁸Stefanos Yerasimos, *İstanbul 2003*, s. 69.

²⁹Evliya Çelebi, *Seyahatname*, zikreden Robert Mantran, *17.Yüzyılın İkinci Yarısında*, s. 191.

³⁰Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında*, s. 47.

yapanların sayısı 10.000 kişiyi aşmaktaydı.³¹ Çok daha sonraları 1923 yılında İstanbul'un iktisadi durumu ile ilgili olarak İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası İktisat Komisyonu'nun hazırladığı rapora göre ise İstanbul'da balıkçılıkla geçinenlerin sayısı 15.000 kişi olup, bunların yarısı gayrimüslim idi.³²

Balıkçı esnafı kendi içinde iki kısma ayrılmıştı. Bunlar balıkçı dükkânı³³ olan ve balık satan esnaf ile balık avcılığı yapan ve “sayyâd taifesi” olarak isimlendirilen esnaf gurubu idi. Sayyâdların dükkanlarda balık satmaları yasaktı.³⁴ Bu nedenle sayyâd esnafı ile dükkân sahipleri arasında sık sık anlaşmazlıklar ortaya çıkardı.³⁵ Devlet bu anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için erken dönemlerden itibaren kanunlar yayınlamıştı.³⁶

İstanbul balıkçı esnafı nizamnamesine göre 18. yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul balıkhanesine getirilen balıklar beş hisseye ayrılırdı. Bu hisselerin bir buçuğu İstanbul Balıkpazarı'ndaki dükkânlara, bir hissesi Fener ve Balat'a, bir hissesi Samatya ve Kumkapı'ya, bir hissesi Galata'ya ve yarım hissesi de Tophane'deki balıkçı dükkânlarına paylaştırılırdı.³⁷ Balıkçı esnafından birisi öldüğünde hissesi yasal varislerine kalırdı.³⁸ 18. Yüzyılda balıkçı ve tuzlamacı esnafı her sene Tersane-i Âmire'ye Hızır'dan Kasım ayına kadar (Mayıs-Kasım) 25 kişi, Kasım'dan Hızır'a kadar (Kasım-Mayıs) 40 kişi olmak üzere senelik 60 kişi imdadiye adıyla bir vergi vermek zorundaydı. 1805 yılında

³¹BOA, İ.MMS, 40/1655.

³²İlhan Tekeli-Selim İlkin, “1923 Yılında İstanbul'un İktisadi Durumu ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası İktisat Komisyonu Raporu”, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri(Bildiriler)*, İstanbul 1989, s. 261-316.

³³ 18.yüzyılın ortalarında İstanbul Balıkpazarı'nda 6, Balatkapısı'nda 10, Fenerkapısı'nda 4, Kumkapı da 8, Samatya'da 5, Galata Balıkpazarı'nda 10 ve Tophane'de 2 adet olmak üzere İstanbul'da toplam 45 balıkçı dükkânı vardı. Bkz. Ahmet Kal'a, Ahmet Tabakoğlu vd., *İstanbul Ahkam Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul 1997, C.I, s. 93, Hk.no, 3/346/1257.

³⁴BOA, Cevdet Maliye, 15124, (5 M 1148/28-05-1735); BOA. Cevdet Maliye, 11512, (29 C 1260/16-07-1844).

³⁵BOA. Cevdet Maliye, 15124, (5 M 1148/28-05-1735).

³⁶ “İstanbul'un öte ve beri yakasında kim uğurlayın balık avlarsa,tutup balığı elinden alına ve gereği gibi hakkından geline. Balıkçılarda avladıkları balıkları getirip amilin eminine göstermeden satmayalar. Satarlarsa gereği gibi haklarından geline”. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki tahlilleri (Fatih Devri Kanunnameleri)*, C. I, s. 454.

³⁷ Bu konuyla ilgili bir kaç hüküm kaydı hakkında bkz.. *İstanbul Ahkam Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi*, C.I-II, Hüküm no: 2/94/987, 3/343/1250, 3/345/1255, 3/346/1257, 4/274/820, 4/275/821.

³⁸ İstanbul Esnaf Tarihi, C.I., s. 89, Hüküm no: 3/343/1250, 2-10 Mart 1758.

balıkçıların isteği üzerine çıkarılan bir ferman ile bu vergi 25 kişiye indirilmiş³⁹ fakat bir süre sonra tekrar eski düzeyine çıkartılmıştı.⁴⁰

İlke olarak tutulan her balık öncelikle balıkhaneye getirilmek ve vergisi ödendikten sonra yine balıkhaneye emini gözetiminde esnafa tevzi edilmek zorundaydı. Bu vergi 18. yüzyılın ortalarına kadar 1/3 oranında aynı olarak alınırdı. Bu nedenle balık avcıları bu vergiyi ödememek için geceleri gizlice satış yaparlardı. Mesela İstanbul Balıkhanesi Mukataası Emmini Muhammet'in verdiği bir şikâyet dilekçesi konuya güzel bir örnek oluşturmaktadır.⁴¹ Buna göre, Boğaziçi'nde bahçe ustaları bahçe önlerinde, ev sahipleri evlerinin önünde dalyan, karıdye ve ıgırplarla balık yakalamış ve yakaladıkları balıkları balıkhaneye getirmek yerine gizlice bostancılara ve madrabazlara satmışlardı. Hatta Rumeli ve Anadolu hisarları dizdarları da kendilerine ait dalyan ve ıgırplı kayıkları ile balık avlamışlar, kendilerinden avladıkları balığın vergisi istendiğinde ise “biz avladığımız balıktan vergi vermeyiz elimizde hüccetimiz vardır” diyerek itiraz etmişlerdi. Bazıları ise kadı, müderris, sipah, yeniçeri, cebeci, topçu, kale neferi, tersane halkı, müselleme yamağı gibi askeri sınıftan olduklarını iddia ederek balık vergisini vermekten kaçınmışlardı. Bu durumdan dolayı mukataa gelirlerinin düştüğünü ileri süren Muhammed, vergisini vermeyen tüccarların balıkçı kayıklarına el konulmasını talep etmişti. Yapılan inceleme sonucunda Balıkhaneye mukataası emininin şikâyetinin haklı olduğu anlaşılmıştır. Mukataa sınırları içerisinde her kim balık avlarsa avlasın vergisini ödmeden satışı yasaklanmış ve eminden “icazet tezkeresi” almayanların balık avlamasının yasak olduğu bildirilmişti. Fakat bu uygulamalara rağmen bir türlü kaçakçılığın önü alınamadı. Nitekim 1131/1718 tarihinde balık sayyâdı, oltacı ve dökma ağcı taifesi ile balık emini arasında yine vergi konusunda anlaşmazlık çıkmış, önceden ödedikleri 1/3 resm-i miri vergisi yerine 1/5 miri vergisi vermelerine karar verilmişti.⁴² Konuyla ilgili bir başka örneğimiz de 1734 tarihinde Beykoz ve Kilyos dalyan eminleri Seyyid Muhammed Ragıp ve Seyyid Abdurrahim ile balık emini arasında ortaya çıkan anlaşmazlıktır. Bu

³⁹“Balıkçı esnafı esnaf-ı säire gibi olmayub kâr-ı kesbleri zuhûrât-ül himmiyeye mevkûf olduğundan sudûr eden emr-i âlileri mucebince säyite-i merhamet ve sezâvâr-ı inayet olduklarından bahisle elyevm tersane-i amireye verdikleri kırk nefer imdadiyenin adem-i takatlerine binaen af ve tenzil..”BOA, Cevdet.Belediye, 6995, (14 Ra 1220/12-06-1805).

⁴⁰ BOA, Cevdet Bahriye, 8445, (1236/1821).

⁴¹ BOA, Cevdet .Maliye, 17158.

⁴² BOA, Cevdet Maliye, 14124, (5 M 1148/28.5.1735), BOA, Cevdet Maliye, 8244, (Z 1247/Nisan 1832).

tarihte dalyan eminleri Boğaziçi'nde avlanan bütün balıkların vergisi 1/5 iken söz konusu dalyanlarda avlanan kılıç, palamut gibi balıklardan balık emininin 1/3 vergi talep ettiğinden şikâyet etmişlerdi. Yapılan inceleme sonucu şikâyet haklı bulunmuş ve haksızlığın giderilmesi için emir yazılmış, daha sonra 1773 ve 1802 tarihlerinde emir yenilenmiştir.⁴³ 1853 tarihinde ise yeni bir düzenleme daha yapılmıştır.⁴⁴ Buna göre esnaf avladığı balıkları Balıkhaneye getirdiğinde önce Balık Emini tarafından dükkânlar teftiş edilecek, dükkân sahipleri kapasitelerine göre balık alacaktı. Mevsiminde gelen çirozları kurutmak için esnaf öncelikle Galata ve Dersaadet'te mevcut bulunan dükkânları üzerindeki çardaklarında kurutma işlemini yapacak, çiroz çok olup çardaklarda yer kalmaz ise dalyan sahipleri tarafından ücretle yer gösterilerek buralarda tuzlama ve kurutma işlemi de yapabileceklerdi. Esnafın satın alacağı her çeşit balığın satışı sırasında “kapatmak” suretine gidilmeyip “usulü ve nizamı ve rayic-i vakte” göre her iki tarafın rızası ile satışı yapılacak, dalyan sahipleri yalnız balık avlamaya hakları olduğundan tuzlama ve kurutma işlemine karışmayacaklardı.

Yukarıda kısaca değindiğimiz dükkân sahibi balıkçı esnafının balık satışı hakkında yasal düzenlemeleri bulunmasına rağmen balık avlayan esnafın (sayyâd) yazılı bir nizamnamesi yoktu. Aslında tarihi süreç içerisinde dalyan ve voli sahipleri ile balıkçılık yapan halk arasında yazısız bir hukuk geliştirilmişti. Buna göre dalyan ve voli sahası içinde avlanan halk, avladığı balık karşılığında “ondalık veya ücret” adı ile anılan bir vergiyi dalyan sahibine öderdi.⁴⁵ Fakat bu geleneğe rağmen kimi zaman dalyan ve voli sahipleri balıkçı esnafını avlanma sahasına sokmaz, bu da şikâyet konusu olurdu. Aslında dalyan sahiplerinin temel sıkıntısı boğaz köylülerinin dalyanlara verdikleri zararları. Belgelere göre Boğaz köylerindeki balıkçılar dalyan mahallerinde kaçak kulübeler inşa edip buralara kayıklar çekmekte, geceleri ateş yakarak dalyana girecek balıkları kaçırmakta, dalyanın ağız tarafına ağlar gererek balıkları yakalamakta ve böylece dalyanlara ve vakıf gelirlerine büyük zarar veriyorlardı.⁴⁶ Nitekim Haremeyn evkafına bağlı Büyükdere⁴⁷ ve Kefeli⁴⁸ köylerinde bulunan dalyan,

⁴³ BOA, Cevdet Maliye, 25213, (24 Ş 1217/20.12.1802).

⁴⁴ BOA, A.MKT. NZD, 1/78, (30 B 1269/9.5.1853).

⁴⁵ “...geçerli teamüle göre bazı voli sahiplerine her kayak başına senelik 100 kuruş, ve bazısında binde 60 kuruş ücret vererek, bazısı da ondalık vererek balık avladıkları aşikardır...”BOA, İ.MMS, 40/1655, (11 R 1286/21.7.1869).

⁴⁶ BOA, HSD. CB, 1/3, (18 M 1199/1.12.1784).

⁴⁷Bu köyde Türkler, Rumlar ve Avrupalılar oturuyordu ve önemli bir sayfiye yeri idi. Bkz. İnciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri*, Haz. Orhan Duru, Eren Yay., İstanbul 2000, s. 138.

sahil ve voli sahası mültezimi Cemaleddin Efendi ile Sarıyer, Kavakhisarı ve Büyükdere halkı arasında böyle bir anlaşmazlık çıkmıştı. Söz konusu köylüler ondalık ve ücretlerini vermek istemelerine rağmen Cemaleddin Efendi'nin kendilerini voli sahasına sokmadığını bu durum nedeniyle tek geçim kaynakları olan balıkçılıktan mahrum kaldıkları şikâyetinde bulunmuşlardı. Cemaleddin Efendi de dalyan ve voli sahasının kendi tasarrufunda olduğunu, dolayısıyla istediği gibi davranabileceğini iddia etmiş ve bunun üzerine yapılan uzun araştırmalara rağmen konu ile ilgili kayıtlarda herhangi bir yasal düzenlemeye rastlanmamıştı. Neticede bu işi en iyi bilen ve “ehli hibre” konumunda olan balıkthane mültezimlerinden durum sorulmuş ve “voli mahalleri dalyanların merası hükmünde olduğundan oralarda ahali dahi balık avlar ise de; dalyan mutasarrıflarından da izin alınmak gerektiği” belirtildikten sonra, voli mahallerinin de boş kalması halinde balıkthane mukataasının gelirlerinin azalacağı vurgulanmıştı. Ayrıca evkaftan Cemaleddin Efendi'ye verilen senette voli yerinin de hudutları çizilmiş olmasına rağmen hakikatte voli mahalli, ıgırıp çevrilecek boş denizalanı olduğundan Cemaleddin Efendi'nin isteğinin reddine karar verilmişti.⁴⁹ Böyle durumlarda eski geleneklere uyularak ya voli sahiplerine kayık başına senelik 60 ila 100 kuruş ücret verilecek ya da avlanılan ürünün 1/10 verilerek balık avlama hakkı elde edilecekti.

Bu şikâyetlerin artması sonucu devlet balık avcılığı faaliyetine kapsamlı bir düzenleme getirmek için harekete geçti. Nihayet 29 Zilkade 1297/2 Kasım 1880'de Balık Saydı Nizamnamesi⁵⁰, 18 Safer 1299/29 Aralık 1881'de Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi adıyla kara ve deniz avına dair bir nizamname yayınlandı.⁵¹ Nizamnameye göre; özel şahıslarda bulunan dalyan veya voliler kanunlara ve eski geleneklere aykırı olmamak kaydıyla sahiplerine terk edildi. Bir vakfa ait olanlar ise Evkaf Nezareti'ne bağlandı. Sahipsiz dalyanların ise hazineye alınarak açık artırma yoluyla kiralanması kararlaştırıldı. Nizamnameye göre dalyanlarda yakalanan balıklar kiracılarına ait olup istedikleri gibi tasarrufta bulunabilecekler, ancak yakalanan balıklar, dalyanın kiracıları tarafından tuzlanıp yumurtaları alındıktan sonra satılırsa %20 gümrük vergisini ödeyeceklerdi. Ertesi sene Boğaziçi ve çevresi balıkçılığına ait hususi bir

⁴⁸Bu iki köyde Şehzade Cami vakfına bağlıydı. Bkz. *DVİA*, “Boğaziçi”, C.VI. s. 256; G.V. İnciciyan 1794'te yazdığı eserinde bu köyde oturanların Kefeli Türkler olduğunu ve balıkçılıkla geçindiklerini belirtir. Bkz. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri*, s. 135.

⁴⁹BOA, İ.MMS, 40/1655, (11 R 1286/21.7.1869).

⁵⁰Balık Saydı Kararnameyi Zeyli, *Düstur*, 1.Tertip, I.C., s. 71.

⁵¹Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi, *Düstur*, 1.Tertip, II.C., s. 122.

nizamname daha yayınlandı.⁵² Bu nizamnamede de balıkçı esnafı, gedikli madrabazlar, ağ balıkçıları, olta ve alkarna balıkçıları, gediksiz madrabazlar, sardalya avlamak için ateş ve kurtina kayıkçıları, midye, istiridye gibi yumuşakçaların geçici satıcıları olarak bölümlere ayrılmış ve her birinin Balikhane'den avlanma izin belgesi alması gerektiği belirtilmişti. Nizamnameye göre Balikhane'de fiyatın açık artırma usulüncel belirlenmesi esastı. Ayrıca usulsüzlüklerin önlenmesi için Balikhane'de görevli memurların her ne şekilde olursa olsun balıkçılık faaliyetine katılmaları kesinlikle yasaklanmıştı.

Balıkçı esnafı boğazda balık avcılığı yanında, midye ve istiridye avcılığı da yapardı. 1871 yılında yayınlanan midye ve istiridye avcılığı nizamnamesine göre; bu esnaf gurubuna ait midye tarlaları 44 gedikten oluşuyordu. Midye tarlaları Boğaziçi'nde dokuz bölgeye ayrılmıştı. Buralarda midye tarlalarının sahipleri veya ondalıkçıları, Balikhane tarafından kendilerine verilen ruhsat tezkiresi ile avlanabilirlerdi. Gedik sahipleri dışında başkalarının buralarda avlanması yasaktı.⁵³

Burada balıkçı esnafını yakından ilgilendiren iki esnaf gurubundan da kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlar balık tuzlayıcı esnafı ile iplikçi esnafıdır. Kurutulmuş balık önemli bir gıda olduğundan bu işle uğraşan esnafta gedik usulü örgütlenmişti. 18. yüzyılın sonlarında balık tuzlayıcı esnafı İstanbul ve Galata'da yerleşmiş 29 adet dükkânda faaliyet gösteriyordu.⁵⁴ 1912 verilerine göre İstanbul Balıkpazarı'nda faaliyette bulunan 200 havyarcı ve balık tuzlayıcı esnafı vardı.⁵⁵ İstanbul dışından gelen havyar ile tuzlu balığın satışı 1180/1766-67 senesinde bu esnafın tekeline verilmişti. Fakat daha sonra tekel hakkı bu maddelerin "ekvâd-ı zaruriye-i yevmiyeden" olmadığı gerekçesiyle 1210/1795-96 tarihinde çıkan bir ferman ile kaldırıldı.⁵⁶

Balık avcılığının vazgeçilmez aracı olan ağların imalatı da önemli bir faaliyet alanı idi. Balık ağlarının örülmesi için iplikçi esnafına gelen iplikler

⁵²Dersaadet ve Tevabi-i Balikhane İdaresi'ne Dair Nizamname, *Düstur*, 1.Tertip, C. III, s. 113.

⁵³*Düstur*, 1.Tertip, II.C., s. 609; Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, MEB, Yay., İstanbul 1983, s. 64-65.

⁵⁴BOA, Cevdet.Belediye, 430, (4 M 1210/31-07-1795).

⁵⁵Ahmet Kal'a, "Tarihi Süreç İçinde Kapalı Çarşı ve Hanlar Bölgesinde Üretim: Geleneksel Kapalıçarşı Modelinin Geçmişten Günümüze Yeri" II. Uluslar arası Eminönü Sempozyumu (*Tebliğler Kitabı*), Eminönü Belediyesi Yay., İstanbul 2007, s. 170-171.

⁵⁶BOA, Cevdet Belediye, 430, (4 M 1210/31-07-1795); BOA, Cevdet İktisat, 1745, (17 Z 1209/5 Temmuz 1795).

genelde Karadeniz'den gelirdi.⁵⁷ Bu bölgeden gelen iplikler önce İstanbul gümrüğüne gelir, daha sonra boyanmak için iplikçi esnafına dağıtılırdı. Balık ağı için gelen ipler ise bu işle uğraşan ve Galata'da oturan iplik bükücü esnafı tarafından örülerek balıkçı esnafına satılırdı. Bazen iplikçi esnafı ile balık ağı ören esnaf arasında balık ağı örüp satma konusunda sürtüşmeler ortaya çıkardı.⁵⁸

b- Balık Dalyanları

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde dalyanlar tımar sahiplerine, sancak beyi veya subaşılarına hâssa yazılmış ve yıllık bir mukataaya konu olmuştur. Boğaziçi, Tuna, Silistre, Kılıya, Ege kıyıları, Ayasoluk, Kefe⁵⁹ ve imparatorluk dahilindeki göller dalyanların bulunduğu başlıca yerlerdi. 16. yüzyıl kanunnamelerine göre, dalyanlarda avlanan balıktan devletin payı dörtte bir veya yarısı idi.⁶⁰ Aynı yüzyıl sonunda Arnavutluk sahillerinde bilhassa Avlonya'da oldukça gelişmiş olan dalyanlar, büyük gelir kaynakları halinde padişah ve paşa haslarına dahil edilmişti.⁶¹ İstanbul ve Marmara çevresindeki dalyanlar bir mukataa olarak İstanbul Emtia Gümrüğü'ne bağlı idi. 1074/ 1663-64 senesinde bu mukataaya; Tuzla, Darıca, Pendik, Kartal, Beykoz, Büyükdere, Sarıyer, Kavak, İncirli, İstinye, Rumeli ve Anadolu Hisarları, İstavroz, Kuruçeşme, Beşiktaş, Kuzguncuk dâhil bulunuyordu.⁶² Bu mukataa Bostancıbaşı tarafından her sene iltizama veriliirdi. Mesela 1799 senesinde iltizam bedeli 20.383 kuruş 40 akçe olmuştu.⁶³ Aynı yıl bu miktarın 583 kuruş 40 akçesi ceyb-i hümayun için, 300 kuruşu bostancıbaşılara, 5.000 kuruşu İstanbul Gümrüğü ümerasına, 14.000 kuruşu bostancı ocağı neferlerinin günlük yiyecek masraflarına, 1.500 kuruşu ise kalem odası halifeleri ve müfettişlerine maaş olarak ayrılmıştı. II.Mahmut döneminde Bostancıbaşılık örgütü kaldırıldığında İstanbul Balıkhanesi

⁵⁷BOA, Cevdet Belediye, 6251, (25 Ca 1211/26-11-1796).

⁵⁸ BOA. Cevdet Belediye, 6251, (25 Ca 1211/26-11-1796).

⁵⁹Kefe'deki balıkçılık hakkında bkz. Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

⁶⁰Arnavutluk'taki dalyanlar için bkz. Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları(Kanunlar)*, s. 287,329.

⁶¹ Halil İnalçık, *Hicri 835 tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Türk Tarih kurumu Yay., Ankara 1987, s. .xxxı.

⁶² BOA, Cevdet Maliye, 8244, (Z 1247/5. 1832).

⁶³BOA, Cevdet Saray, 1434, (13 N 1213/18-02-1799).

Mukataası mansûre ordusunun masraflarına karşılık olarak Mukataat Hazinesi'ne bağlandı.⁶⁴

Devlete ait dalyanlar iltizama verilirken genellikle eski sahibine öncelik tanınırdı. Nitekim Orta-i kebir vakfına bağlı Eski Fener'de bulunan mîrî dalyanın Hırsto, İsmail Ağa ve Kosti adlı şahıslar tarafından işletildiği hatırlatılarak, İstanbul'un fethinden beri kendi atalarına verilen izin ile bu sahipliğin sürdürüldüğü ifade edilmişti.⁶⁵ Dalyan mültezimleri iltizam ettikleri dalyanın bulunduğu mahallin temizlenmesini ve dalyanın masraflarını da üstlenirdi. Mesela Küçük Çekmece gölü dalyanının iltizamına talip olan Barutçubaşı Hoca Bagos gölün temizliği ile dalyanın masrafları dahil iki senelik 10.000 kuruş teklif vermişti.⁶⁶

Her sene Tersane-i Âmire'den Hassa-i Hümayûn Balıkçıbaşısına Hassa dalyanları ihtiyacı için 98 kuruş 17 para hazine tezkeresi⁶⁷ verilirdi. Buna ilaveten 6 kantar saf tel, 132 kıyye pamuk yağı, 315 zira (yaklaşık 250 metre) kullanılmış bez ve 3 kantar çeşitli ihtiyaç malzemeleri tevzi edilirdi.⁶⁸ 1219/1804 tarihli bir emir ile hem bu mühimmatların, hem de her sene tersaneden “mühimmat baha” namıyla verilmesi gereken miktarın, balıkçıbaşılığın gelirlerinin artması öne sürülerek kaldırılmasına karar verildi.⁶⁹ II.Mahmut döneminde yapılan bir düzenleme ile Boğaziçi'ndeki dalyanların büyük bölümü Evkaf-ı Hümayûn Nezareti'ne bağlandı. Vakıflara ait olsun veya olmasın bütün dalyanlar çeşitli hisselerle ayrılarak müzayedeye çıkartılabılırdi. Dalyanın belirli bir hissesini kiralayan kişi hissesi oranında dalyana ortak olur, hatta sahip olduğu hisseyi üçüncü bir şahsa satabilirdi. Voli mahalleri ise yukarıda belirtildiği gibi ya ondalık ya da senelik kira karşılığı işletilirdi.⁷⁰

Dalyan ve voliler ya işleticisinin adıyla ya da numaralandırılarak isimlendirilirdi.⁷¹ Dalyan kurulması önemli bir sermayeyi gerektirdiğinden

⁶⁴Aynı yıl mültezim taifesinden Ebubekir Efendi'ye senelik 200.000 kuruş bedel ile ihale edilmişti.. BOA, Cevdet Maliye, 25060, (16 N 1245/11-03-1830).

⁶⁵BOA, HSD.CB, 1/3, (18 M 1199/01.12.1784).

⁶⁶ BOA, İrade Dahiliye, 163/8527, (14 M 1264./23.12.1847).

⁶⁷ BOA, Cevdet Saray, 7212, (7 S 1194/13-02-1780).

⁶⁸BOA, Cevdet Saray, 8849, 5084, (17 M 1190/08-03-1776). Ayrıca bkz. BOA, Cevdet Saray, 7212, (1194/1780), 7622, (1200/1785), 1313, (1215/1800).

⁶⁹BOA, Cevdet Saray, 1392,(2 R 1219/11-07-1804).

⁷⁰ BOA, İ.MMS, 40/1655, (11 R 1286/21.6.1869).

⁷¹ “Sultan II. Mahmut vakfından Bebek karyesi ve caddesinde ve deniz kenarında olan 5 numaralı dalyan ve voli mahalli ile 46 numaralı çayırı müştemil bir bab sahilhane ve dalyan odası ve müştemilatı saireyi...”, bkz. BOA, Y.PRK.EV, 1/75,(2 Ş 1307/23.03.1890); BOA, BOA, Kepeci,

işletmeler genellikle ortaklık şeklinde işletilirdi.⁷² Mesela Çırağan sarayı inşa edilirken Altıparmak Hamit Bey'in yalısı bitişiğinde bulunan Hüseyin ve Mehmet Emin Ağa'nın işlettiği dalyan yıkılmış ve karşılık olarak önce başka yerde dalyanın inşası için ruhsat verilmiş, fakat uygun yer bulunamadığından hazine-i hassadan 20.000 kuruş tazminat verilerek ruhsat geri alınmıştı.⁷³ Bir dalyanda ortalama on beş yirmi kişi çalışırdı.⁷⁴ Dalyanın müstemilatı; dalyan odası, dalyana ait çayır, voli mahalli ve sahilhaneyi kapsayan⁷⁵ geniş bir alanı içine alırdı. Voli mahallerinin sınırları konusunda ise herhangi bir nizamname bulunmamaktaydı. Ortaya çıkan sorunların niteliğine göre günlük kararlar alınmaktaydı. Örneğin Bebek karyesine ait voli mahallinde ortaya çıkan anlaşmazlık sonucunda voli alanı, sahilden uzunluk olarak akıntı sularının başlangıcına kadar, genişlik olarak ise karadan 140 kulaç olarak belirlenmişti.⁷⁶ Dalyanların ilke olarak ilk kuruluş amacı dışında kullanılmasına izin verilmez ve ilk kuruluş niteliklerinin aynı kalmasına dikkat edilirdi. Zira dalyanlar büyüklüklerine göre veya kullandıkları malzemenin niteliklerine göre çeşitli adlar alırlardı.⁷⁷ Mesela Sarıyer'de bulunan Kepasti dalyanının Şıra dalyanına tahvil edilmesi, bitişiğinde bulunan Şıra dalyan sahipleri tarafından şikâyet konusu olmuştu.⁷⁸ Çünkü Kepasti dalyanı Şıra dalyanına göre daha küçük olduğundan ve Şıra dalyanı deniz içerisinde büyük bir alanı işgal ettiğinden diğer dalyana zarar vermişti. Genelde Boğaziçi'ndeki dalyanların birbirinden uzaklıkları 2-3 bin hatve (adım) uzaklıkta olduklarından bu dalyanın 300 adım uzaklıkta olması bitişik dalyana zarar vermesine neden olmuştu. Verilen karara

7451.

⁷²BOA, A.MKT.NZD, 74/70, (5 C 1269./16.03.1853).

⁷³ BOA, İ.MVL, 150/4245, (23 L 1265/12.09.1849). Karekin Deveciyan'ın verdiği bilgilere göre Boğaziçi'ndeki çeşitli dalyanların kuruluş maliyetleri 1915 yılında şöyleydi: (Altın Lira), Büyük Şıra 1000, Yarım Şıra ve Kurt Ağzı 500, Kıрма Kepasti 300, Moda 200. Bkz. Karekin Deveciyan, s. 316-333.

⁷⁴Karekin Deveciyan, s. 316; 1792 Tarihli bir Esnaf Kefalet Defterine göre Boğaziçi'nde Vaniköy ve Kuleli'deki 3 dalyanda 21, Tarabya'da ki dalyanda 7, İstinye dalyanında 2 kişi çalışmaktaydı. Bkz. Hüseyin Necdet Ertuğ, *Osmanlı Kefalet Sistemi ve 1792 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Boğaziçi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

⁷⁵ BOA, Y.PRK.EV, 1/84, (20 Ra 1308/03.11.1890); Deveciyan, s. 317.

⁷⁶ BOA, Y.PRK.EV, 1/70, (15 R 1307/08.12.1889).

⁷⁷Orkinos, torik, palamut için kullanılan dalyana Şıra dalyanı; uskumru, kefal, lüfer balıkları için kullanılan Kurtağzı dalyanı; Kurtağzı dalyanından daha küçük olup palamut, lüfer, kefal, torik avında kullanılan dalyana ise Kepasti dalyanı adı verilirdi.

⁷⁸ BOA, A.MKT.MVL, 110/49, (3 R 1267/06.1.1851).

göre; herhangi bir kişi dalyanını yeniden inşa etmek istediğinde veya mevcut durumunu şıra dalyanına çevirmek istediğinde civarındaki dalyanlara 2500 adım uzaklık olmadıkça inşasına izin verilmesi yasaklandı.

Birinci dünya savaşı döneminde, Marmara Denizi'nin deniz kuvvetleri için tatbikat ve ulaşım alanı olması sıkı güvenlik tedbirlerinin uygulanmasına neden olmuş ve bundan balık avcılığı olumsuz etkilenmiştir. Mesela bu dönemde Marmara denizi çevresinde Edip Efendi adlı bir müteşebbis Bandırma, Celaliye, Mürefte, Erdek, Tekirdağ ve Marmara Ereğlisi'nde yedi adet orkinos dalyanı kurmak istemişti. Dûyûn-u Umumiye İdaresi olur vermesine rağmen Bandırma, Celaliye ve Erdek dalyanlarının denizyolu trafiğini engelleyeceği, Erdek dalyanının donanmanın eğitim sahasında olduğu ve Tekirdağ ile Ereğli dalyanlarının ise askeri nakliyatı engelleyeceği öne sürülerek kurulmasına izin verilmemişti.⁷⁹

20. yüzyılın başından itibaren artan deniz trafiği balık dalyanlarının tehlike saçan bir hal almasına neden olmaya başlamıştır. Bu nedenle yeni dalyanların kurulması konusunda daha ciddi tedbirler alınması gereği duyulmuştur. Nitekim önce 3 Şubat 1315/15 Şubat 1900 tarihli taşra liman reislerine mahsus talimatname yayınlanarak limanlarda yeni dalyan kurulmasına bazı sınırlamalar getirildi.⁸⁰ Daha sonra 22 Nisan 1330/5 Mayıs 1914 tarihli bir talimatname ile dalyan kurulma şartları belirlenerek bu konudaki yetki ve sorumluluk Bahriye Nezaretine bırakıldı.⁸¹ Buna göre; kurulacak dalyanın sahildeki sınır noktaları belirlenip dalyan sahası tayin edilecek, her bir dalyana bir isim veya numara verilecek, her dalyanın 1/500 ölçekli, pusulalı ve kulaçlı üçer nüsha krokisi çizilerek mahalli idarecilere onaylatılacaktı. Ayrıca söz konusu dalyanın herhangi bir zararının olmadığına dair mahalli hükümet ve belediye reisleri ile liman reislerinden mazbata alınacak, çizilecek haritada dalyan kurulacak sahil, sahilden dalyan için tahsis edilecek denizalanı gösterilecek, söz konusu yerin kime ait olduğu belirtilerek kendisinden rızası alınacaktı. Kurulacak dalyan, hükümet veya belediyece belirlenen şartnameye sahip olacak ve ruhsat süresi belirlenecek, sınırları çizilen dalyan sahası dışında herhangi bir sebep ile iddiada bulunulmayacak, dalyanın sahilden açıklığı deniz ulaşımını aksatmayacaktı. İttihat Terakki ile belirginleşen millî iktisat politikasına uygun olarak inşa edilecek dalyanlarda söz konusu dalyan sahası

⁷⁹ BOA, İD, 17/76, (6 K.anunuevvel 1330/19 Aralık 1914).

⁸⁰ BOA, DH. İD, 151/14.

⁸¹ BOA, MB.HPSM, 13/6, (22 Nisan 1330/4 Mayıs 1914).

evresinde eskiden beri balıkcılık yapan Osmanlı vatandaşları öncelikli olarak istihdam edilecekti.

Sonuç

Boğaziçi'nde balık avcılığı tarih boyunca önemli bir ekonomik faaliyet olmuş ve bu faaliyet Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar da devam etmiştir. Balıkcılıkla ekseriyetle gayrimüslimlerin ilgilenmesinin nedeni Osmanlı-Türk mutfağında balığın temel gıda olmamasından kaynaklanmıştır. Boğaziindeki balıkcılık faaliyetleri zaman içerisinde düzenlenen kanunlar ile bir nizam altına alınmaya çalışılmıştır. Buna göre, balıkcı esnafı balık tutucu (sayyâd) ve balık dükkânı sahibi olarak iki kısıma ayrılmıştır. Birinci kısım esnafın dkknlarda veya pazar yerlerinde satış yapmaları yasaklanmıştır. Sonraları balık avlamak için dalyan denilen özel sistemler kurulmuştur. Dalyanların bir kısmı hassa dalyanı adıyla padişah ve çevresinin balık ihtiyacını karşılamıştır. Dalyanlar Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar Boğaziçi'nde faaliyetlerini sürdürmüş ve balık avlama tekniklerindeki gelişmelere paralel olarak varlıklarını yakın dönemlere kadar korumuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA,Cevdet Saray, no: 1313, 1392,1434, 3119, 5084, 5856, 6606, 7212, 7622, 7680, 8849.

BOA, Cevdet Maliye, no: 8106, 8244,10998, 11512, 14124,15124, 17158, 25060,25213

BOA, Cevdet Belediye, no: 430, 6251,6995,

BOA, Cevdet İktisat, no: 364, 1745

BOA, Cevdet Bahriye no: 8445

Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair (MKT.NZD), no: 1/78, 74/70

BOA, İrade Dahiliye, no: 17/76, 151/14, 163/8527

Cavit Baysun Evrakı (HSD.CB), no: 1/3

BOA, Kepeci, no: 7451

BOA, İbnlemin Muafiyet (İE.MİT), no: 2/87

BOA, İrade Meclis-i Vla (İ.MVL), no: 150/4245

BOA, Yıldız Perakende Evrakı (Y.PRK.EV), no: 1/70,1/75, 1/84

BOA, Sadaret Meclis-i Vâla (A.MKT.MVL), no: 110/49

BOA, MB.HPSM, no: 13/6

BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), no: 40/1655

Araştırma Eserleri, Makaleler

Düstûr

Ahmed Refik, Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı, Enderun Yayınları, İstanbul 1988.

Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki tahlilleri (Fatih Devri Kanunnameleri), İstanbul 1990.

Barkan, Ö.L., İstanbul Sarayına Ait Muhasebe Defterleri, Belgeler, Ankara 1979.

_____, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları (Kanunlar), İstanbul 1943.

Beydilli, Kemal, "Stephan Gerlach'ın Ruznâmesi'nde İstanbul", Tarih Boyunca İstanbul Semineri (Bildiriler), İ.Ü.E.F. Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1989, s. 83-105.

Bilgin, Arif, Osmanlı Saray Mutfağı, Kitabevi Yay., İstanbul 2004.

_____, "Narh Listeleri ve Üsküdar Mal Piyasası", IV.Üsküdar Sempozyumu, Üsküdar Belediyesi Yay., İstanbul 2007, C.II, s. 155-191.

Bursa, Pınar, Antikçağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık, İÜ., Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Busbecq, Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hatıraları, Serdengeçti Yay., İstanbul 1953.

Deveciyan, Karekin, Balık ve Balıkçılık, Aras Yay., İstanbul 2006.

Emecen, Feridun M., "XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İaşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkıyât", Tarih Boyunca İstanbul Semineri, Bildiriler, İstanbul 1989, s.197-213.

Ertuğ, Hüseyin Necdet, Osmanlı Kefalet Sistemi ve 1792 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Boğaziçi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

Evliya Çelebi, "Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi", Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.

Gürsoy, Deniz, Tarihin Süzgecinde Mutfak Kültürümüz, Oğlak Yay.,

İstanbul 2004.

Hür, Ayşe, “Balıkçılık”, İstanbul Ansiklopedisi.

İnalcık, Halil, Hicri 835 tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, Türk Tarih kurumu Yay., Ankara 1987.

İnciciyan, P.G., ”XVIII.Asrın Sonunda Osmanlı Devleti, Bostancılar”, Hayat Tarih Mecmuası, II/11, (Aralık 1965).

Kal’a, Ahmet ,Ahmet Tabakoğlu vd., , İstanbul Ahkam Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi, İstanbul Büyük şehir Belediyesi Yay., İstanbul 1997.

Ka’a, Ahmet, “Tarihi Süreç İçinde Kapalı Çarşı ve Hanlar Bölgesinde Üretim: Geleneksel Kapalıçarşı Modelinin Geçmişten Günümüze Yeri” 2. Uluslararası Eminönü Sempozyumu (Tebliğler Kitabı), Eminönü Belediyesi Yay., İstanbul 2007, s.170-171.

Koç, Murat, Yeni Türk Edebiyatında Boğaziçi ve Boğaziçi Medeniyeti, M.Ü.S.B.E., Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 1998.

Kütükoğlu, Mübahat, “1009(1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul’da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları”, Tarih Enstitüsü Dergisi,S. IX(1978), s.1-85.

Kütükoğlu, Mübahat S., “XVIII. Yüzyılın Sonlarında İstanbul Piyasası”,Tarih Boyunca İstanbul Semineri (Bildiriler), İstanbul 1989, s.231-238.

Mantran, Robert, 17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Çev. M.Ali Kılıçbay, V yayınları, Ankara 1986.

Özcan, Abdülkadir, “Hassa Ordusunun Temeli, Mu’allem Bostaniyân-ı Hâssa Ocağı Kuruluşu ve Teşkilatı”, Tarih Dergisi, 34/1984, s. 347-396.

Öztürk, Yücel, Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600,Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Pakalın, Mehmet Zeki, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.3, MEB.,Yay., İstanbul 1983.

Sahillioğlu, Halil, “Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 yılı Sonunda İstanbul’da Fiyatlar”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 1/3(Aralık 1967), s. 50-53.

Salih Mahmud, Avcılık ve Balıkçılık, İstanbul 1935.

Somçağ, Selim, “Balıkçılık: Osmanlı Döneminden Günümüze”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

Tekeli, İlhan -Selim İlkin, “1923 Yılında İstanbul’un İktisadi Durumu ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası İktisat Komisyonu Raporu”,Tarih Boyunca

Osmanlı'da Boğaziçi'nde Balıkçılık

İstanbul Semineri (Bildiriler), İstanbul 1989, s. 261-316.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, Ankara 1943.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Bostancı", İA.

Ünver, Süheyl, İstanbul Risaleleri, İ.B.Ş.B.Yay., C.3, İstanbul 1995.

Veda, A.Cabir, Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihçesi, Kitabevi Yay., İstanbul 2004.

Wratislaw, Baron Wenceslaw, Anılar, Karacan yay., İstanbul 1981.

Yerasimos, Marianna, 500 Yıllık Osmanlı Mutfağı, Boyut yay., İstanbul 2005.